

**Alliance numismatique
européenne — Europees
Genootschap voor Munt-
en Penningkunde**

PUBLICATION PÉRIODIQUE — TIJDSCHRIFT

FONDATEURS — STICHTERS

RENÉ DE MARTELAERE

ANTOINE VANDEN BRANDEN

Secrétaire Général : DEWIT, Pierre, 4, Place Quentin Metsys, LOUVAIN
Algem. Sekretaris : DEWIT, Pierre, 4, Quinten Metsysplaats, LEUVEN

Bulletin : DE MEY, Jean, 77, Dries, WATERMAEL
Tijdschrift : DE MEY, Jean, 77, Dries, WATERMAEL

Cotisation - Bijdrage :

Membre Protecteur : 200 fr. **Membre :** 150 fr au CCP 8460.38 de A.N.E. à Bruxelles
Beschermend lid : 200 fr. **Lid :** 150 fr op P.C.R. 8460.38 van het E.G.M.P. te Brussel

Les membres étrangers versent la valeur correspondante.

Membres français : correspondance à HERSENS, Willy, 40, Heuvelstraat, BOECHOUT

FÉVRIER 1964

— 2 —

FEBRUARI 1964

**RUIL- OF BETALINGSMIDDELEN IN KONGO
VÓÓR DE KOLONISATIE**

We zouden ook kunnen zeggen : de primitieve numismatiek van Kongo. Velen denken allicht dat er naar Europese normen over deze numismatiek erg weinig te vertellen is, of menen dat ze eenvoudig niet bestaat.

Van geld als courant betalingsmiddel is in Kongo eerst spraak in het vierde kwartaal van de vorige eeuw. In de brede en ruime zin reikt de beschouwing veel verder, al moeten we bekennen, dat vóór de kolonisatie er weinig haar geld in omloop was.

Deze speciale numismatiek is in onze munt- en penningkabinetten weinig of niet vertegenwoordigd, doch berust meestal in onze etnografische musea. Deze inlandse overal aanvaarde ruil- en betaalmiddelen vertonen evenwel in waarde lichte schommelingen naargelang de streek en de volksstam. In een gebied rijk aan koper is

dat metaal aldaar goedkoper dan elders. Maar het blijft overal een gezocht en gegeerd artikel.

Wanneer we dit primitief ruil- en betaalsysteem onder ogen nemen, vertrekkende van het heden, kunnen we teruggaan tot de tijden, waarin men vanuit Europa voor het eerst in kennis kwam met het bestaan van het zwarte kontinent en zijn bewoners.

Het heden van Kongo is dan de rebellie van Katanga, dat voor een zeer korte duur drie muntstukken en een reeks bankbriefjes wist uit te geven. De Belgische koning Leopold II en zijn opvolger Albert I zorgden voor koloniale munten.

Kongo of beter het koninkrijk Kongo heeft een echt geldsysteem gekend vóór de koloniale periode.

Wat daarvan bekend werd zijn inlichtingen die de ontdekkers van « Laag Guinea » meebrachten. Laag Guinea was de hele kuststreek van West-Afrika, gelegen aan de beide oevers van de machtige Zaire of Kongostroom tot zeer diep in het binnenland. Al deze gegevens dagtekenen vanaf 1485.

Vóór de vestiging van de blanken hadden de zwarte bewoners allerlei grondstoffen en voorwerpen, welke in vastgestelde verhoudingen werden geruild d.i. verkocht. Veel van deze inlandse artikelen en ruilvoorwerpen werden door de Europeanen verdrongen en geraakten alzo in onbruik. Mocht iemand van ons zich gaan specialiseren in deze ons zo vreemd toeschijnende ruil- en betaalmiddelen, dan zo zou hij er heel moeilijk toe komen alles wat verder omgesomd wordt, bijeen te krijgen. Deze kollektie zou er in ieder geval heel anders uitzien, dan wat door een doorsnee numismatische verzameling verstaan wordt.

Ze zou ons in de eerste plaats de indruk geven van een etnografische of volkskundige verzameling, waar oningewijden heel weinig numismatisch zouden in zien. Zulke kollektie zou alle mogelijke grondstoffen uit Midden-Afrika, naast allerlei inlandse produkten en gebruiksvoorwerpen, die men zowat overal verhandelde, darstellen.

De kolonisatie, om het zeer uitgestrekte zwarte rijk een zekere organisatie bij te brengen, bracht een grote ommekeer in het bestaan van deze primitieve volkeren. Bizar is sinds de aanvang van deze eeuw zijn gewoonten en levenswijze van deze natuervolkeren sterk gewijzigd.

Over de oude betaalmiddelen en inlandse ruilwaarden werd al heel wat geschreven. Veel van deze afzonderlijke studies en artikelen, naast losse berichten en nota's vindt men verspreid in koloniale tijdschriften, volkskundige bijdragen en boeken.

We danken het aan de heer Alfred Mahieu, een gewezen inspecteur voor Kongo, dat we thans een bijna volledig overzicht hebben van de kongolese numismatiek vanaf 1485 tot 1924; zodat we met weinig inspanning er de rest kunnen bij vinden.

1485 Wil zeggen kort na de ontdekking van het zwarte koninkrijk. Dat omvatte: Loango, Angola, Kongo, Dongo en Bengala. Al in die tijd sprak men kortweg van KONGO om het geheel van dat grote kompleks aan te duiden: het heette toen LAAG GUINEA (naam voor de vijf delen samen). Zoals U bemerkt was dat territorium heel wat groter dan voormalig Begisch Kongo, maar het vormde anthropologisch en geografisch gezien één geheel.

Dank zij de heer De Baeck, voorzitter van onze Antwerpse afdeling, konden we beschikken over de tweede uitgave van het boek van de heer A. Mahieu (1). We hebben dan ook een ruim gebruik gemaakt van zijn werk: *Numismatique du Congo: 1484-1924*, met als ondertitel: « Instruments d'échange, Valeurs monétaires, Méteaux, Médailles ». Het boek verscheen te Brussel zonder jaarvermelding. Het werd gedrukt op de persen van « Imprimerie médicale et scientifique (S.A.) » te Brussel. Het bevat 2 portretten, 76 figuren en 2 foto's van ambachtslieden en 9 platen.

We vinden daarin, verdeeld over 150 blzn., de beschrijving en bespreking van allerlei ruilmiddelen en -voorwerpen, die daar als echte betaalmiddelen dienst deden. Ze worden besproken en hun betrekkelijke ruil- en muntwaarde opgegeven. Verder leren we de munten kennen van vóór de koloniale periode en die van het koloniserend land; alsook de penningen o.m. de belastingspenningen en de officiële medailles, welke aan de chefs e. a. a. ondergeschikten door de Belgische staat werden toegekend.

Vergeeten we niet dat de zwarten, naar hun normen en opvattingen, ook een beschaving hadden, al gaan wij mogelijk met hen niet helemaal akkoord. Vóór de koloniale periode bewoonden velerlei stammen deze uitgestrekte gewesten. Ze bezigden allerlei grondstoffen, sier- en gebruiksvoorwerpen als ruil- en betaalmiddel.

Deze worden in twee groepen ingedeeld:

A. *Inlandse betaalmiddelen*, dat was zoveel als het lokaal binnengeld, in een bepaalde streek algemeen in gebruik. Men kende in dezelfde streek ook buitengeld. Het waren betaalmiddelen in de streek zelve niet vervaardigd, doch algemeen aanvaard; ze waren dan ook over een zeer groot gebied verspreid en in gebruik.

B. *Ingevoerde betaalmiddelen*, door de kolonisten ingevoerd. Deze nieuwe waren en gebruiksvoorwerpen verdrongen vlug veel van de inlandse ruilmiddelen. Het waren vooral mekanisch geweven stoffen en allerlei nutsvoorwerpen, die hoe verder de Europese beschaving ingang vond, meer en meer in trek kwamen.

Wij moeten niet denken dat het zwarte kontinent met zijn ruilgeld alleen staat. In onze gewesten, de « Lage Landen bij de zee », ruilden men in de Steentijd niet alleen afgewerkte stenen bijlen,

(1) Alfred Mahieu. R.B.N. 1922 tot 1928

en vuurstenen pijlpunten, doch ook de grondstoffen waarvan deze vervaardigd waren. U hoorde wellicht wel eens spreken over de grijze Henegouwse vuursteen van Spiennes, van de donkerbruine matte vuursteen van Wommersom bij Tienen of van de ingevoerde Franse honiggele vuursteen van Grand-Pressigny uit Midden-Frankrijk.

In de daaropvolgende kultuurperioden : Brons- en IJzertijd ruilde men bronzen bijlen, armbanden en mogelijk ook ketels.

De oude Grieken hadden als geld ijzeren braadspitten van 1,20 m lang vierkant geprofileerd ; ze wogen 400 g. Ze kenden ook de os als waarde-eenheid. Een os gold als eenzelfde waarde als een bronzen ketel of een bronzen driepoot.

Een dergelijk verschijnsel deed zich ook buiten Europa voor : Mexico kende cacao's als munt en ze dienden o.m. voor het betalen van belastingen. Virginia bezigde tabak. De Pomes-indianen van bij het Combymeer kenden stenen geld vervaardigd van een bijzondere steensoort nl. dolomiet. De stukken werden bewerkt, gerookt en gepolijst.

Mongolen e.a. Aziaten hadden teeblokken d.i. teeblaadjes in blokjes van bepaalde grootte samengeperst ; ze werden in het zeer uitgestrekte binnenland van Azië overal als ruilgeld aanvaard. Bovendien kenden ook schapen- en andere dierenvelen een gebruik als betaalmiddel.

Zuid-India gebruikte een tijd lang kleine koperen bijltjes.

De Bretoenen hadden koperen ringen ; de Kelten aldaar kenden koperen of bronzen ringvormige muntstukjes.

Ierland, nog een Keltisch gebied, gebruikte tot in het midden van de 19^e eeuw juwelen en halssnoeren met een gewicht van 3 onces als betaalwaarde. Ook in latere eeuwen kende men in afgelegen streken nog ongewone ruilwaarden. In IJsland vormde gedroogde vis (een zeer gewaardeerd voedingsmiddel) blijkbaar de munt-eenheid. Dokumenten lichtten ons in :

20 hoefijzers = 20 flinke gedroogde vissen

1 paar vrouwenschoenen = 3 gedroogde vissen

1 paar lederen schoenen (mannenschoenen) = 4 gedroogde vissen

1 vaatje puur boter was te koop voor 120 gedroogde vissen

1/2 liter vet kostte 5 gedroogde vissen

1 tonneken wijn werd met 100 gedroogde vissen betaald.

Keren we naar Kongo terug :

Het inlands ruilgeld aldaar wordt wel eens ingedeeld in :

— *Buitengeld* dat zowat in alle streken van Kongo koers kende : schelpen, koperen kruisen en gebruiksvoorwerpen van algemeen nut.

— *Siergeld* : schelpen, ringen en snoeren — iets wat iedereen aldaar verlangde en gebruiken kon.

— *Nutgeld* : vee, dan vooral kleinvee : geiten en kiekens ; verder slaven en gebruiksvoorwerpen.

— *Kledergeld* : daarin begrepen de grondstoffen voor weefsels, inlandse weefsels en primitieve kledingsstukken als « panen ».

Deze indeling kan gelden voor zowat alle volksstammen voor Midden-Afrika.

Beginnen we met enkele Kongolese inlandse betaalmiddelen : stoffen, schelpen, nutsvoorwerpen en ander gegeerd bezit en grondstoffen.

Het SCHELPENGELD kende van ouds een grote verspreiding en was van internationale betekenis en gebruik. De inlandse benaming ervoor is 'n *zimbu*, wat niet alleen geld betekent maar ook de begrippen : bezit en rijkdom.

De bizonderste schelpensoort was de betrekkelijk kleine cauri — daarvoor kon men praktisch alles kopen. Kopen betekent in dit geval ruilen voor een hoeveelheid cauri-schelpjes. Ze werden geregen in snoeren van 120 stuks. Tien van deze snoeren was een munt- of ruileenheid en heette *kulazi*.

Een paar voorbeelden uit het werk van Alfred Mahieu : 1 kip kostte 100 'n *zimbu* ; een kleine ijzeren hak 300 en een geit 2.000 cauri's.

Bij zeer grote « sommen » kwamen er hoeveelheden bij te pas die « zakkengroot » waren. Zo werd een vrouwelijke slaaf 20.000 en een mannelijke slaaf of een mannelijke werkkraft dus 30.000 cauri's betaald. Deze prijzen schommelden nagelang de ouderdom en de lichamelijke konditie van de verhandelenden.

Een tweede soort schelpengeld bestond uit schelpenschijfjes gemaakt van een soort landslakken. De schelpenschijfjes waren of 5 of 12 mm in doormeter. Na ruw te zijn gefatsoeneerd, werden ze afgerond en doorboord. Volgende stammen gebruikten ze als sier-voorwerpen en bij kansspelen : de Warega, Warundi, Wazimba en Bakuru. Ze werden aangeregen tot snoeren van een bepaalde lengte : er werd aan de voet gemeten van de kleine teen tot aan de hiel. Zulk een snoer noemde men *muzanga*. Tien zulke snoeren *muzanga* werden één *doti* genaamd. Men kon daar een stuk stof in blauw katoen voor kopen van 3,63 m lengte.

Verder werden nog twee schelpensoorten in een meer beperkt gebied als geld in omloop gebracht : een olijschelp, zo groot als een koffieboon blauwachtig van kleur en die werd aangeregen tot snoeren van 120 stuks wijl tien van deze snoeren de naam kregen van *kaluzi*, even als de snoeren van cauri's. De laatste schelpensoort was een conus of torenschelp.

Verder was er nog STOFFENGELD d. w. z. geweven stoffen uit inlandse grondstoffen vervaardigd. Ze waren, tot de komst van de kolonisten, overal en algemeen in gebruik. Er werd voornamelijk geweven met vezels van raffia, annanas en pandanus.

Er werden met deze natuurvezels gebruiksvoorwerpen geweven. Vooreerst stukken van 40 bij 40 cm. In de lengte in vier gevouwen diende dat als een vrouwenpaan; de paan voor een man was doorgaans langer en droeg aan het uiteinde franjes.

Er werden ook tien van die panen aan één stuk geweven en zulk een weefsel had ruilwaarde: een weefsel van 4 m lengte en 40 cm breedte. Soms werden stukken aaneengenaaid en diende dat voor mantel. Zulke stukken werden ook als lijkwade of lijkkleed gebruikt bij de ter aarde bestelling; lijkkasten waren in het land van de zwarten een onbekend artikel.

Haast iedere neger kon weven d.i. kon tenminste ruwe stoffen vervaardigen. Alleen de wevers van stiel, de ambachtslui, wisten fijne kwaliteiten te verwezenlijken, zelfs met ingeweven motieven.

Te Matadi en te Leopoldstad werden grotere stukken geweven en verhandeld. Ze hadden een lengte van 1,83 m en werden *vuata* genoemd; er waren ook stukken van dubbele lengte 3,66 m. Zulk stuk hette *ntele*. Men sprak aldaar ook van balen stof met een inhoud van bepaalde lengte.

Met de kolonisatie begon de invoer van vreemde stoffen. Deze werden verhandeld per yard (een engelse maat) in stukken van 7,30 m lengte. Stukken van 8 yards lengte werden in 12 vouwen opgeplooid; die van 16 yards in 24. Er bestonden daarenboven nog grotere standaardmaten. — Hebt U al opgemerkt, dat de zgn. minder beschaafde volksstammen voor ieder van die hoeveelheden een typische benaming kenden. Ze wisten ruwe van fijngeveven stoffen te onderscheiden: de fijne kwaliteiten hadden trouwens vijfmaal meer waarde dan de ruwe.

We spraken over de lijkdoek of *nta* (4 m lang op 1,20 m breed). Hoe rijker de overledene, hoe meer lijkdoeken er gebruikt werden. Er zijn gevallen bekend van 300 lijkdoeken om één lichaam gewikkeld.

Veel negers als de Bateke en de Bamfunu droegen een reistas of besace uit vezels geweven. Het was een waardevol bezit en werd zo hoog geschat als een *nta*. Op te merken valt, dat in die streken de boeten getakseerd werden in *nta*, dus naar de waarde van de inlandse reistas.

Naast de stoffen zelf werden ook de grondstoffen welke dienden om die gebruiksvoorwerpen te vervaarden, dus de vezels, in bundels of strengen verhandeld.

De strengen hadden een bepaalde lengte; de samengebonden bundels telden 5, 10, 20, 40, 50 of 100 strengen.

Palmvezels kregen een bijzondere naam: *mbadi* of *mbair*. De Bakongo en de Mogo weefden met die palmvezels matten.

Belastingen ten tijde van de Arabieren (slavenhandelaars) moesten voldaan worden met bundels of pakken van 100 strengen vezels.

Taksen aan het dorpshoofd te voldoen, bestonden altijd uit een deel eetwaren zoals geiten en hennen, uit slaven, koperen kruisen en waren verder vergezeld van een hoeveelheid palmvezels (grondstof om werk te verschaffen aan vrouwen en slaven).

Veel metalen voorwerpen dienden als geldverhandeling. Er waren er in ijzer, in rood en in geel koper:

Ijzeren bijlen in waaiervorm gesmeed, zijn een tipisch produkt van Kassaï; ze werden van een houten meestal versierde steel voorzien. Ze kostten destijds meerdere koperen kruisen per stuk (verder vindt U uitleg over deze koperen kruisen).

Ijzeren gebruiksvoorwerpen: lanspunten, hakken en trumash.

Speciaal voor de ruilhandel gesmeed was de zeer grote ijzeren lanspunt de *liganda*: 1,50 m lang was hij praktisch niet te gebruiken: het was een echt ruilvoorwerp dat i.z. aan de oevers van de Lomanie werd gesmeed. De kolonisatie heeft dat voorwerp geheel doen verdwijnen.

De *liganda* had een waarde van 10 hakmessen (*shoka*) en van 10 rolletjes koperdraad (*mitako*).

In de haast overal gebezigde algemene omgangstaal, het Kiswahili, betekent *shoka* een soort hakmes van \pm 25 cm lengte op 6,8 cm breedte en wegende $\frac{1}{4}$ kg.

De *likonga*, eveneens een grote lanspunt, was nog een courant betalingsmiddel: een vrouw kostte 50 tot 100 *likonga*; een mannelijke slaaf van 20 tot 30 *likonga*.

Een *kundja* was een soort hak. Ze bestond in twee grootten. De grote was het dubbele van de kleine.

Aan de rivieren: de Uele, de Ubangi en de Sankuru woonden de Mangbetu; ze hadden een soort bijl, gelijkend op een hakmes waaraan meerdere snijdende delen. Men noemde dat veelarmige voorwerp *trumbash*; in dat voornoemd rivierengebied werd dat voorwerp algemeen als ruilwaarde gebezigd. Het voorwerp zelf, een soort van bijl dus, kende een veelvuldig gebruik en was zelfs wapen. Van een houten steel voorzien was het een gegeerd bezit en ging vlot van hand tot hand.

Ook de stam van de Mapuka had een lans uitsluitend vervaardigd voor de ruilhandel.

De Kongolezen kenden geen ploeg, zelfs geen handploeg. De grond werd dan ook slechts ondiep en oppervlakkig omgewerkt met een hak of iets dat erop gelek. Zulke hak werd druk gebezigd bij land- en tuinwerk.

De vorm van die hak week hier en daar wel af, maar het was een zeer verspreid ruilmiddel.

Bij de Ba-Yaka heette dat een *ntsengo* met een tegenwaarde van 300 'n zimbu (*cauri's*). Bij de Wanada kocht men voor 1 *ntsengo* vier kippen.

Een klok was een zeldzamer en minder verhandeld ruilvoorwerp.

1) EMPUTE 2) LINGONDA 3) IKANALAKA

Het is het gebruik geworden dat de munthandelaars zich houden aan de (dikwijls overdreven) prijzen verwezenlijkt bij veilingen. Door ons te laten meeslepen in dergelijke handelswijze, werken wij, verzamelaars, onrechtstreeks de prijsstijging in de hand en bewijzen wij ons een slechte dienst. U moet dus niemand anders de schuld aanwrijven en, indien U begrepen hebt, in die zin handelen.

L'usage s'est établi que les marchands de monnaies se réfèrent aux prix (souvent excessifs) réalisés lors de ventes publiques.

Ce sont nous, les collectionneurs qui, en nous laissant entraîner, poussons indirectement à la hausse et nous nous rendons ainsi un bien mauvais service.

Il ne faut donc s'en prendre à personne d'autre qu'à vous-mêmes et, si vous avez compris, agir en conséquence.

* * *

LE COIN DES COLLECTIONNEURS

• MICHEL NOUVEL, 58 Boulevard Sainte-Barbe, DUNKERQUE (France), achèterait ou échangerait avantageusement contre d'autres monnaies :
— La pièce de 10 centimes 1873 d'Andorre,
— toute monnaie de nécessité du département des Pyrénées Orientales (Cf. catalogue Dugendre).

• Recherche Bulletins A.N.E. année 1960 et '61 complete, ainsi que les pièces de détresse allemandes 1914-21.

Zoekt E.G.M.P. tijdschriften jaar 1960 en '61 volledig, alsmede duitse noodmunten 1914-21.

adres : WYCKAERT V, 4. Gen. De Cuninckstraat, MECHELEN.

NOUVELLES DES SECTIONS :

LIÈGE. — RÉUNION DU 13-10-63. La séance est ouverte vers 10 h. 30 par le président Maître Frère. 23 membres sont présents, le secrétaire donne lecture du rapport de la séance de septembre. M. Herbiet prend ensuite la parole et nous fait une causerie très intéressante sur l'écu d'argent. Cette causerie fait suite à celle de septembre qui portait sur l'écu d'or. La conférence terminée, la séance est levée à midi.

LIÈGE. — RÉUNION DU 14-10-63. Celle-ci est ouverte vers 20 h. par M. Dessers, vice-président. M. Frère président, arrive vers 21 h. M. Foleville nous fait ensuite un intéressant exposé sur les monnaies romaines. Les membres du comité suggèrent ensuite l'organisation à Liège par notre cercle d'une journée numismatique au printemps prochain. L'idée est accueillie favorablement et on en reparlera. Après diverses autres considérations la séance est levée vers 22 h. 30.

Ze heette *gunga* en was gemaakt van geslagen plaat ; ze had een hoogte van 30 tot 50 cm. Daartegenover had men ook de *elunza* of *elunja* de dubbele klok. Het bezit van één dezer klokken typeerde een zeer rijk man. Bij de Mobenge kon men zo'n ding ruilen voor ... een vrouw of ... voor twee mannelijke slaven.

Men kende ook als geld ijzeren staven van smeed- of gietijzer met een gewicht van ± 1 kg. Zulk stuk had de waarde van twee hennen of een stuk inlandse stof van 10 panen.

Aan de Aruwimi verhandelde men kleine stukken gegoten ijzer in het midden iets dikker dan aan de einden. Ze werden *mambil* genoemd. Bij de Lukenie waren het staafjes van 15 cm lengte. Hun waarde was destijds (1880-90) 15 tot 18 centiemen. Deze laatste soort ijzeren ruilgeld noemde men *mokanga*.

Ziehier een kleine maatstaf bij de ruil van deze staafjes. Voor 2 *mokanga* kreeg men 1 liter palmolie of 1 stok suikerriet ; voor 14 *mokanga* 1 pak inlands zout van 1 kg ; voor 45 *mokanga* 1 eend of vier einden inlandse stof ; voor 90 *mokanga* 2 eenden of acht einden inlandse stof.

Er bestonden als ruilgeld ook ijzeren en koperen paarlen (doorboorde bollen) met een doormeter van 10 à 15 mm. Ze werden in snoeren verhandeld als geld vóór de koloniale periode.

(Wordt vervolgd)

J. PITTOORS.
Borgerhout.

* * *

UNE FAMILLE DE MONÉTAIRES VELLAVES LES CHAPTEUIL

L'atelier de Mondeyres, Haute Loire

Une des plus vieilles familles vellaves est incontestablement celle des Chapteuil. La légende veut qu'ils soient des descendants des rois de Pergame dont ils portèrent pendant plusieurs générations le nom : Eumène. Elle les fait arriver de Sicile après un arrêt près de Romains dans la vallée du Rhône. Ils s'installent ensuite à Chapteuil, Bonnas et Saint Baudile en Velay.

Si le nom des Chapteuil a aujourd'hui disparu, ils ont laissé de nombreuses lignées qui ont pris les noms de Fay de la Tour-Maubourg, de Bouzols, de Bayle de la Bâtie, de Bayle des Hermens ... etc.

Possédant de grands biens en Velay au début de notre histoire, ils se parent du titre peu courant de COMPTOUR dont la signification exacte n'est pas connue. Peut-être signifie-t-il Maître des Monnaies ?

Le chef-lieu de la Comptoirie de Chapeuil était le Capitole VELLAVUM (1). Nous savons par Grégoire de Tours que c'est là qu'Ilidius au IVe siècle rassembla son armée pour marcher contre les Burgondes qui avaient occupé Brioude.

Le premier ancêtre légendaire des Chapeuil est SAINT URSIN. Il mourut Évêque de Bourges où sa tombe fut retrouvée au VIe siècle.

A la onzième génération suivant Saint Ursin, nous trouvons URSIO, mentionné également dans l'œuvre de Grégoire de Tours, il vivait vers 570.

Nous connaissons mieux ses deux fils :

— SYLVIVS, monétaire en 590

— URSUS, Optimat du Roi Childeburt en 585. Il fut monétaire en 628-638. Des monnaies vellaves d'Anicium (2), de Brioude (3) et d'Arvernum (4) portent son nom. Les monnaies de Brioude sont datées du règne de Dagobert Ier, donc Ursus battit monnaie entre 628 et 638.

Trois de ses fils lui succèdent :

URSINUS qui frappa des monnaies pour Saint Beuzire. L'avers porte autour du calice gabale stylisé l'inscription CARIACO . VICO et le revers VRSINO . MO. (5).

— URSOLENUS frappa des monnaies de Poussac et de Cussac. On connaît également de lui des pièces Ruthènes que de Belfort classe aux n°s 3915, 1594, 1596 (V, 72).

— ILIDIUS dont les monnaies Arvernes portent l'inscription ELIDIO . MONETARIO (6).

Nous trouvons ensuite le neveu des trois précédents : ASPASIUS. Ses monnaies sont signées ASPASIVS. M. (7). Le revers représente une croix latine soudée sur un degré au dessus d'un globe. Les n°s 4705 et 4706 de Belfort portent le mot VELLAVS.

Un dernier Chapeuil qui vivait en 680-687 porte le nom de SYLVIVS. Il battit monnaie pour le Puy. L'avers porte un buste diadémé et la signature SILV (8). Le revers autour d'une croix latine

(1) ALBERT BOUDON-LASHERMES, *Histoire du Velay : Les Vigerues carolingiennes dans le Diocèse du Puy*, 1930 ; Id., *Les Vigerues Carolingiennes Vellaves*, 1935 ; Id., *Les Parsonniers Vellaves : La famille de Bayle des Hermens*, 1936.

(2) DE BELFORT, n° 4109 : VRSIO.FIT

(3) Id., n°s 997, 998, 6057, 6058 : VRSIO . MONETARIO .

(4) IDEM, n° 362.

(5) IDEM, V, p. 72 ; IV, p. 311.

(6) IDEM, n°s 2125, 2126, 3299.

(7) IDEM, n°s 3934, 3935, 3836.

(8) IDEM, I, n° 208. DOCTEUR OLIVIER, *Monnaies mérovingiennes du Velay*, n° 208, p. 24.

et d'un globe porte ANICIO. VACETO. Il signe enfin des monnaies de Valence SILVIVS . MONETARIUS (9).

La liste est certainement incomplète, les monétaires sont seulement désignés par un prénom, le nom de famille n'existant pas encore. Les liens de parenté ne sont peut être pas tous exacts, mais il convient de souligner que la famille de Chapeuil a laissé une belle série de signatures sur les monnaies vellaves.

* * *

PORTE DE CHAPEUIL. HAUTE LOIRE

L'atelier monétaire des Chapeuil était situé à MONEDÉYRES, nom qui en langue d'Oc signifie Hôtel des Monnaies.

En Velay on ne connaît en monnaies mérovingiennes que celles qui ne portent ni nom de roi ou d'empereur mais une signature de monétaire et d'après le Docteur Olivier les plus anciennes monnaies de la province remonteraient vers 688-730 (10).

On a cependant des monnaies sorties de l'atelier de Monedeyres au nom de JUSTIN, proclamé Empereur le 14 novembre 565 et mort le 5 octobre 578 (11). Elles portent sous une croix MON. ou MONE. Cet atelier semble bien être non seulement le premier en date, mais certainement l'unique atelier primitif du Velay.

(9) PROU, 297 et 440.

(10) DOCTEUR OLIVIER, *Ibidem*, p. 7.

(11) DE BELFORT, IV, n°s 5226 et 5228

Après les monnaies de Justin frappées à Monedeyres d'autres plus récentes sont celles d'un LEUDULFUS (600-625) qui n'était pas un Chapeuil. Elles sont émises pour VELLANUM. Le Docteur Ollivier en cite cinq types avec des légendes variées : VELLAVS . FIT et MONE., VELLAVES FIT. et MON, VELLVAS ETI. Sur l'une d'elles le nom de LEODVLFVS est précédé d'une anse de chaudron, emblème des fondeurs vellaves et souvenir du culte solaire. Ce monétaire frappa également pour Anis et Reversio (Le Puy) (12).

Une famille monétaire, la dernière sans doute à exercer cette charge a conservé le nom de sa fonction : les Monetarii, aujourd'hui Monédier. Du XIe au XVIe siècle on les retrouve dans les archives régionales. C'est une petite fille de « Noble Bertrand Monetarii, Seigneur de Monedeyre, le Roure et Brive », Ysabelle Monedeyre, mariée à Henri de Montgiraud de Bonnas, qui fonda l'église d'Araules en 1502.

L'atelier de Monedeyres fut enfin transféré au Puy lorsque les Evêques devinrent monnayeurs à la suite des libéralités du Roi Raoul et de ses successeurs.

R. DE BAYLE DES HERMENS.
Attaché de Recherche au C.N.R.S.

FABRICATION DES MONNAIES ET DES MÉDAILLES

Suivons un peu le chemin parcouru durant les différentes opérations par lesquelles passent les monnaies et les médailles avant d'entrer en circulation ou d'être mises en vente. Nous ne ferons que vous signaler assez brièvement les phases de la fabrication sans vous donner toutes les explications techniques qui demandent trop de compétence pour en comprendre la complexité.

Dès leur arrivée à la Monnaie, les lingots d'or et d'argent sont vérifiés (poids et titre) par les agents de la caisse ainsi que par le service du laboratoire.

L'alliage : Les lingots livrés aux ateliers sont mis dans des creusets composés d'un mélange de plombagine et de terre réfractaire. Leur contenance est d'environ 67 kg d'or, 250 kg d'argent, 80 à 90 kg de bronze. L'or et l'argent sont mélangés avec le cuivre nécessaire, c'est cette opération de « mélange » qui porte le nom d'alliage.

La coulée : Le métal en fusion est versé dans les lingotières (blocs rectangulaires de fonte). La solidification du métal est presque

immédiate. La coulée est quelque peu différente suivant qu'il s'agit d'une coulée d'or ou d'argent. Pour l'un et l'autre de ces métaux, il y a un essai provisoire alors qu'il n'y en a pas lorsqu'il s'agit d'une coulée de bronze.

Le laminage : Cette opération consiste à amener la lame de métal au poids et à l'épaisseur requis. Si cette lame présente une défautuosité quelconque ou si elle est trop lourde ou trop légère, elle est écartée et reprise à la base des différentes opérations.

Les lames sont soumises à des « recuits » suivant l'épaisseur que l'on désire obtenir. Ces recuits se font dans des fours en vase clos quand il s'agit de l'or et à l'air libre pour l'argent et le bronze.

Le découpage : Ici commence pour ainsi dire la naissance de la pièce ou de la monnaie. Les lames passent par des machines qui les découpent au diamètre demandé. Ce qui reste des lames après le découpage est retourné à la fonte.

Trémies : Les flans découpés dans les lames sont mis dans des machines percées de trous inférieurs au diamètre des pièces laissant ainsi tomber toutes celles dont la dimension n'est pas bonne.

Balances automatiques : Mécaniquement les pièces sont amenées sur une balance qui les répartit en trois catégories : légère, lourde, bonne. Suivant la catégorie à laquelle elles répondent, elles tombent automatiquement dans les boîtes placées sous la tablette supportant les balances automatiques. Les autres opérations qui suivent sont le cordonnage, le blanchiment, le comptage des flans.

Monnayage : Cette phase de fabrication est différente suivant qu'il s'agit de monnaies ou de médailles. Quand il s'agit de monnaies, la frappe est rapide en ce sens qu'elle se pratique généralement en une seule fois. Son rendement est assez considérable. Si, au contraire, il s'agit de la frappe d'une médaille, le temps est plus long et la frappe est recommencée plusieurs fois afin d'obtenir les moindres détails avec une parfaite netteté. Chaque frappe s'appelle une « passe ». Les autres opérations précédant la frappe sont communes pour la monnaie et la médaille. On se sert encore du balancier avec cette différence que la barre est maintenant actionnée par un volant qui reçoit le mouvement au moyen d'un plateau à friction.

La patine : Les médailles sont soumises à cette dernière opération avant d'être portées au magasin de vente. La patine consiste à donner la couleur désirée à l'aide de bains chimiques spéciaux. L'atelier affecté aux médailles est doté d'un service qui se charge directement de confectionner et de reproduire des instruments de frappe. Il possède notamment des « tours à réduire » qui permettent d'obtenir, d'après un grand modèle, les poinçons qui seront enfoncés dans les blocs en acier qui deviennent des « coins ».

Paris.

M. P.

(12) *Id.*, n°s 1391 et 6101 : LEODVLFOS. MONETAR

FILATELIE EN NUMISMATIEK

Muntstukken worden wel eens op postzegels afgebeeld.

Toch werd er in de filatelie iets gans nieuws ontworpen en ook uitgevoerd: ronde postzegels, waarop in ware grootte en origineel relief de nieuwe goudstukkenreeks van de Tonga-Eilanden of The Friendly Islands in echt gladgoud werden afgebeeld.

Het was de eerste maal dat Polynesië, de voornoemde eilandengroep van het Maleis archipel, gouden geld liet slaan.

Dit initiatief ging uit van koningin Salote (verbastering van Charlotte) welke aldaar reeds 45 jaren de scepter zwaait. De gouden muntenreeks omvat drie stukken: 1 Koula, 1/2 en 1/4 Koula. We vinden als tekst op deze ronde postzegels, bovenaan: TONGA/THE FRIENDLY ISLANDS; onderaan: COMMEMORATING THE FIRST / GOLD COINAGE OF POLYNESIA

Deze postzegelreeks op bladgoud gedrukt omvat 13 stuks. Hier een kort overzicht:

N ^o	frankeer- waarde	Kleur	Afgebeeld geldstuk	Welke zijde
1.	1 d.	rood	1/4 Koula	K/z (keerzijde)
2.	2 d.	blauw	id.	V/z (voorzijde)
3.	6 d.	blauwgroen	id.	K/z
4.	9 d.	roodpaars	id.	V/z
5.	1/6 d.	purper	id.	K/z
6.	2 d.	smaragdgroen	id.	V/z

Deze reeks is bestemd voor de gewone postzendingen

7.	10 d.	rood	1/2 Koula	V/z
8.	11 d.	blauwgroen	id.	K/z
9.	1/1 d.	blauw	id.	V/z
10.	2/1 d.	roodpaars	1 Koula	V/z
11.	2/4 d.	smaragdgroen	id.	K/z
12.	2/9 d.	purper	id.	V/z

Deze reeks is bestemd voor de luchtpost.

13.	15/-	zwart	1 Koula	V/z
-----	------	-------	---------	-----

Deze zegel is bestemd voor dienstluchtpost.

Deze uitzonderlijke reeks ronde postzegels stelt een waar frankeerprobleem, daar ze tussen de 19 en 41 maal zwaarder wegen dan gewone papieren postzegels. Er werden slechts 45.000 reeksen « gedrukt ».

De voorzijde van deze gouden munten toont ons in het midden de koningin in een lang kleed; bovenaan lezen wij: SALOTE TUPOU III, onderaan: 1962.

Bovenstaande tekst is een bewerking van een artikel *Raad, raad, wat het is*, uit het filatelisch tijdschrift, *De Postzegel*, 26e jaargang, N° 7/8, 1963, blz. 126.

Wie bezorgt ons een studie of een lijst van alle postzegels welke als beeldenaar één of meer muntstukken dragen? Vermeld bij de opsomming land van herkomst en zo mogelijk ook identificatie van het afgebeelde muntstuk of muntstukken.

J. PIRROORS.
Borgerhout.

* * *

LES MONNAIES ROMAINES DE BRUNEHAUT LIBERCHIES

Le fort romain (*castellum*) de Brunehaut avait la forme approximative d'un rectangle, dont deux côtés étaient protégés par un fossé, les deux autres par des marais; non loin à l'Est se trouvait un bâtiment en forme d'abside, la chaussée romaine passant au Sud et à proximité de l'ensemble. Les vestiges de ce castellum firent l'objet de fouilles par les services officiels en l'année 1931; celles-ci permirent de recueillir 207 monnaies dont la description fut publiée par Van de Weerd et De Maeyer, sous le titre « Les fouilles de Brunehaut Liberchies » dans la *Revue belge de Numismatique* (83, 1931, p. 15-26). La plupart de ces monnaies furent trouvées dans les vestiges du fossé, d'autres dans les vestiges de l'abside; il y avait quelques pièces éparpillées. Presque toutes les monnaies décrites par ces auteurs sont du quatrième siècle, de telle sorte qu'ils ont pu conclure que le castellum était occupé pendant cette période; ils ont fait remarquer qu'un bronze de Gratien (367-383) est la plus récente des pièces déterminées par eux.

Ces monnaies ont été transférées temporairement des Musées royaux d'Art et d'Histoire au Cabinet des Médailles, mais le groupe ne compte plus que 183 monnaies romaines; elles ont fait l'objet d'un réexamen approfondi, dont le résultat est exposé en un mémoire de la *Revue belge de Numismatique* (109, 1963, p. 11-35) sous le même titre et avec la même signature que le présent article, celui-ci étant un résumé du premier. C'est ainsi que certaines descriptions de Van de Weerd et De Maeyer ont été modifiées ou complétées, tandis que bon nombre de pièces déclarées frustes par ces auteurs ont été déterminées. Ce travail ne fut rendu possible qu'avec l'aide reçue au Cabinet des Médailles, tout particulièrement pour l'examen des pièces difficiles à déchiffrer.

Il y a un faux antique à l'effigie de Trajan; il est formé d'un alliage pouvant contenir du plomb et fut obtenu par coulée. Les frappes régulières totalisant 99 pièces sont d'Hadrien, Probus, Constantin II, Constance, Constant, Constantinopolis, Urbs Roma, Del-

mace, Hélène, Magnence, Décence, Gratien, Magnus Maximus et des empereurs indéterminés. Elles correspondent à 19 types de revers, dont les plus fréquents sont « Gloria exercitus » (une ou deux enseignes entre deux soldats) et « Victoriae dd Augg q nn » (deux Victoires debout, tenant chacune une couronne). Elles portent les marques d'atelier de Rome, Trèves, Lyon, Arles, Siscia, soit 65 marques déterminées dont Trèves l'emporte avec une fréquence de 34 marques. A l'exception d'une pièce d'argent à l'effigie de Probus, toutes sont des bronzes, ainsi que les suivantes.

Les frappes irrégulières (*barbares*) sont au nombre de 50 parmi lesquelles on reconnaît une imitation de Constant et une de Claude II tandis qu'une autre rappelle « Urbs Roma » ou « Constantinopolis ». Les revers sont de 7 types distincts, dont le plus fréquent est « Gloria exercitus » avec une enseigne entre les soldats, tandis que deux enseignes ne se trouvent que sur une pièce et qu'une autre comprend même trois enseignes, nombre inusité. On y reconnaît 11 imitations de marques d'atelier : Trèves, Lyon, Arles, dont la première 7 fois.

Rien de particulier à dire des 33 pièces indéterminées qui complètent ce groupe.

La présente étude a permis d'identifier quatre frappes régulières postérieures au règne de Gratien. Une pièce de Magnus Maximus correspond à la période 387-388. Le droit des trois autres est resté indéterminé. Deux d'entre elles ont un revers attribuable à « Victoria Augg » (Victoire courant à gauche, tenant couronne et palme) ; le revers de la dernière est attribuable à « Salus Reipublicae » avec une Victoire et un chrisme à trait horizontal. Ces trois pièces sont des années 388 et suivantes, avec les règnes de Valentinien II, Théodose I, Arcadius et Honorius. D'après ces quatre frappes régulières, il est permis de présumer que l'occupation du castellum était effective, encore vers la fin du quatrième siècle.

E. MILLIAU.

Met deze voldoen we aan een zeer droeve plicht, U mede te delen, dat op 20 december 1963 overleden is, ons lid

DE HEER

Eugeen DE VIS

Het bestuur van het tijdschrift biedt aan de familie zijn welgemeend rouwbeklag aan, en neemt deel in haar verdriet.